

ACADEMIC SPECTRUM

2026-yil 4-son

Ilmiy-metodik jurnal
Научно методический журнал
Scientific and Methodical Journal

ISSN

3093-9089

Бухоро - 2026

ACADEMIC SPECTRUM

Ilmiy-metodik jurnal
Научно методический журнал
Scientific and Methodical Journal

№ 4-Son 2026-yil

**Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Buxoro viloyat Axborot va Ommaviy
komunikatsiyalar boshqarmasi tomonidan 2025-yil 26-dekabrdagi
№1273056 sonli guvohnoma bilan ro‘yxatga olingan**

BOSH MUHARRIR:

Axmadov Nazirjon Rahmat o‘g‘li

Psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), dotsent

TAHRIRIYAT KENGASHI A‘ZOLARI

Кулешов Валерий Владимирович - pedagogika fanlari doktori, professor Rossiya Fanlar akademiyasining akademigi (Ukraina).

Andriyenko Yelena Vasilyevna - pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Fizika, matematika, axborot va texnologiya ta‘limi instituti, Novosibirsk, Rossiya).

Romm Tatyana Aleksandrovna - pedagogika fanlari doktori, professor (Novosibirsk davlat pedagogika universiteti Tarix, gumanitar va ijtimoiy ta‘lim instituti, Novosibirsk, Rossiya).

Eko Sri Margianti - Gunadarma universtiteti rektori, iqtisodiyot fanlari doktori, professor (Indoneziya).

Zaripov Lochin Rustamovich - pedagogika fanlari doktori (DSc), professor (O‘zbekiston Respublikasi Oliy ta‘lim, fan va innovatsiyalar vazirligi huzuridagi Oliy ta‘limni rivojlantirish ilmiy-tadqiqot markazi, O‘quv-uslubiy faoliyatni takomillashtirish boshqarma boshlig‘i).

Nazarov Akmal Mardonovich - psixologiya fanlari doktori (DSc), professor (Buxoro davlat universiteti “Psixologiya” kafedrasini mudiri).

Rustamov Shavkat Shuhrat o‘g‘li - psixologiya fanlari doktori (DSc), (Buxoro davlat universiteti “Psixologiya” kafedrasini dotsenti).

Ismatova Dilafuz Tuymuratovna - psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti “Psixologiya” kafedrasini dotsenti).

Muxlisov Sodiqjon Saidjonovich - pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti “Axborot tizimlari va raqamli texnologiyalar kafedrasini dotsenti).

Tilavov Muxtor Hasan o‘g‘li - psixologiya fanlari bo‘yicha falsafa doktori (PhD), (Buxoro davlat universiteti “Psixologiya” kafedrasini dotsenti).

Mas‘ul kotib:

Dehqonboyev Shohjahon Oybek o‘g‘li – Buxoro davlat universiteti Psixologiya kafedrasini o‘qituvchisi

EDITOR-IN-CHIEF:

Akhmadov Nazirjon Rahmat o‘g‘li — Doctor of Philosophy (PhD) in Psychology, Associate Professor.

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD:

Kuleshov Valery Vladimirovich — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Academician of the Russian Academy of Sciences (Ukraine).

Andrienko Elena Vasilyevna — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Novosibirsk State Pedagogical University, Institute of Physics, Mathematics, Information and Technological Education, Novosibirsk, Russia).

Romm Tatyana Aleksandrovna — Doctor of Pedagogical Sciences, Professor (Novosibirsk State Pedagogical University, Institute of History, Humanities and Social Education, Novosibirsk, Russia).

Eko Sri Margianti — Rector of Gunadarma University, Doctor of Economic Sciences, Professor (Indonesia).

Zarirov Lochin Rustamovich — Doctor of Pedagogical Sciences (DSc), Professor (Research Center for the Development of Higher Education under the Ministry of Higher Education, Science and Innovations of the Republic of Uzbekistan, Head of the Department for Improving Educational and Methodological Activities).

Nazarov Akmal Mardonovich — Doctor of Psychological Sciences (DSc), Professor, Head of the Department of Psychology, Bukhara State University.

Rustamov Shavkat Shuhrat o‘g‘li — Doctor of Psychological Sciences (DSc), Associate Professor, Department of Psychology, Bukhara State University.

Ismatova Dilafruz Tuymuratovna — Doctor of Philosophy (PhD) in Psychology, Associate Professor, Department of Psychology, Bukhara State University.

Mukhlisov Sodiqjon Saidjonovich — Doctor of Philosophy (PhD) in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Department of Information Systems and Digital Technologies, Bukhara State University.

Tilavov Mukhtor Hasan o‘g‘li — Doctor of Philosophy (PhD) in Psychology, Associate Professor, Department of Psychology, Bukhara State University.

EXECUTIVE SECRETARY:

Dehqonboyev Shohjahon Oybek o‘g‘li — Lecturer, Department of Psychology, Bukhara State University.

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

Ахмадов Назирджон Рахмат угли — доктор философии по психологии (PhD), доцент.

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОГО СОВЕТА:

Кулешов Валерий Владимирович — доктор педагогических наук, профессор, академик Российской академии наук (Украина).

Андрienко Елена Васильевна — доктор педагогических наук, профессор (Новосибирский государственный педагогический университет, Институт физики, математики, информационного и технологического образования, г. Новосибирск, Россия).

Ромм Татьяна Александровна — доктор педагогических наук, профессор (Новосибирский государственный педагогический университет, Институт истории, гуманитарного и социального образования, г. Новосибирск, Россия).

Eko Sri Margianti — ректор Университета Гунадарма, доктор экономических наук, профессор (Индонезия).

Зариров Лочин Рустамович — доктор педагогических наук (DSc), профессор (Научно-исследовательский центр развития высшего образования при Министерстве высшего образования, науки и инноваций Республики Узбекистан, начальник управления по совершенствованию учебно-методической деятельности).

Назаров Акмал Мардонович — доктор психологических наук (DSc), профессор, заведующий кафедрой «Психология» Бухарского государственного университета.

Рустамов Шавкат Шухрат угли — доктор психологических наук (DSc), доцент кафедры «Психология» Бухарского государственного университета.

Исматова Дилафруз Туймуратовна — доктор философии по психологии (PhD), доцент кафедры «Психология» Бухарского государственного университета.

Мухлисов Содикжон Саиджонович — доктор философии по педагогическим наукам (PhD), доцент кафедры «Информационные системы и цифровые технологии» Бухарского государственного университета.

Тилавов Мухтор Хасан угли — доктор философии по психологии (PhD), доцент кафедры «Психология» Бухарского государственного университета.

ОТВЕТСТВЕННЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

Дехконбоев Шохжахон Ойбек угли — преподаватель кафедры «Психология» Бухарского государственного университета.

G‘aybullayev Alisher Asadovich

Buxoro davlat universiteti psixologiya kafedrasi o‘qituvchisi

MAKTAB UQUVCHILARIDA BULLING XULQ ATVOR SHAKLLANISHINING IJTIMOIY PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI

Annotatsiya. Ushbu maqolada maktab o‘quvchilarida bulling (tajovuzkor va kamsituvchi xulq-atvor) shakllanishining ijtimoiy-psixologik determinantlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda bullingning kelib chiqishiga ta’sir etuvchi asosiy omillar - oilaviy muhit, tengdoshlar guruhi, maktab iqlimi, ommaviy axborot vositalari hamda individual psixologik xususiyatlar kompleks tarzda ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, o‘quvchilarda agressivlik, empatiya yetishmasligi, past ijtimoiy moslashuv darajasi kabi holatlarning bulling xulqiga olib keluvchi mexanizmlari yoritiladi. Maqolada profilaktika va psixologik korreksiya choralariga ham alohida e’tibor qaratilib, sog‘lom ijtimoiy muhitni shakllantirish muhimligi ta’kidlanadi.

Kalit so‘zlar: bulling, agressiya, ijtimoiy muhit, o‘smirlar psixologiyasi, empatiya, maktab iqlimi, profilaktika

Гайбуллаев Алишер Асадович

Преподаватель кафедры психологии, Бухарский государственный университет

СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ДЕТЕРМИНАНТЫ ФОРМИРОВАНИЯ БУЛЛИНГА У ШКОЛЬНИКОВ

Аннотация. В данной статье анализируются социально-психологические детерминанты формирования буллингового поведения у школьников. Рассматриваются ключевые факторы, влияющие на возникновение буллинга, включая семейную среду, группу сверстников, школьный климат, средства массовой информации и индивидуальные психологические особенности личности. Особое внимание уделяется таким проявлениям, как агрессивность, дефицит эмпатии и низкий уровень социальной адаптации. Также в работе освещаются механизмы формирования буллингового поведения и предлагаются меры профилактики и психологической коррекции. Подчеркивается важность формирования благоприятной образовательной среды.

Ключевые слова: буллинг, агрессия, школьники, социальная среда, эмпатия, профилактика, адаптация

G‘aybullayev Alisher Asadovich

Lecturer, Department of Psychology, Bukhara State University

SOCIAL-PSYCHOLOGICAL DETERMINANTS OF BULLYING BEHAVIOR FORMATION IN SCHOOLCHILDREN

Abstract. This article examines the socio-psychological determinants of bullying behavior formation among school students. The study explores key contributing factors, including family environment, peer influence, school climate, mass media, and individual psychological traits. Particular attention is given to aggression, lack of empathy, and low levels of social adaptation as critical mechanisms underlying bullying behavior. The paper also discusses preventive strategies and psychological intervention methods aimed at reducing bullying in educational settings. Emphasis is placed on the importance of creating a supportive and healthy social environment within schools.

Key words: bullying, aggression, school students, social environment, empathy, prevention, adaptation

Mavzuning dolzarbligi. Maktab o‘quvchilari orasida bulling xulq-atvorining keng tarqalishi bugungi kunda nafaqat milliy, balki global miqyosdagi dolzarb ijtimoiy-psixologik muammolardan biri sifatida e’tirof etilmoqda. Zamonaviy jamiyatda axborot texnologiyalarining rivojlanishi, ijtimoiy tarmoqlarning kengayishi hamda kommunikatsiya shakllarining o‘zgarishi bullingning yangi

ko‘rinishi - kiberbullingni yuzaga keltirdi. Bu esa o‘quvchilarning ruhiy salomatligiga yanada kuchli salbiy ta‘sir ko‘rsatmoqda.

Respublikamizda ham yoshlar o‘rtasida sog‘lom ijtimoiy-psixologik muhitni shakllantirish davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. So‘nggi yillarda ta‘lim muassasalarida psixologik xizmat tizimini rivojlantirish, o‘quvchilar o‘rtasida zo‘ravonlik va tajovuzkorlikni oldini olishga qaratilgan qator normativ-huquqiy hujjatlar qabul qilindi. Shu bilan birga, amaliy kuzatuvlar shuni ko‘rsatadiki, ayrim maktablarda o‘quvchilar o‘rtasidagi ziddiyatlar, psixologik bosim va kamsitish holatlari hanz uchrab turibdi. Bu esa mazkur muammoni chuqur ilmiy tahlil qilish va uning ijtimoiy-psixologik determinantlarini aniqlash zaruratini yanada oshiradi.

Xalqaro miqyosda olib borilgan tadqiqotlar ham bulling muammosining keng ko‘lamini tasdiqlaydi. Jumladan, UNESCO ma‘lumotlariga ko‘ra, dunyo bo‘yicha har uchinchi o‘quvchi maktab muhitida bullingning turli shakllariga duch keladi. UNICEF hisobotlarida esa bulling o‘quvchilarning nafaqat akademik ko‘rsatkichlariga, balki ularning ruhiy holati, o‘ziga bo‘lgan ishonchi va ijtimoiy moslashuviga jiddiy zarar yetkazishi qayd etilgan. Shuningdek, xalqaro tadqiqotlar bullingga uchragan bolalarda depressiya, xavotir, ijtimoiy yakkalanish va hatto o‘z joniga qasd qilish xavfi ortishini ko‘rsatmoqda.

Mazkur muammoning dolzarbligi yana shundaki, bulling faqat individual xulq-atvor emas, balki murakkab ijtimoiy-psixologik hodisa bo‘lib, u oilaviy tarbiya, tengdoshlar guruhi, maktab iqlimi va keng ijtimoiy muhit bilan uzviy bog‘liqdir. Shu boisdan, ushbu masalani o‘rganishda kompleks yondashuvni qo‘llash, profilaktik va korreksion dasturlarni ishlab chiqish hamda ularni amaliyotga joriy etish muhim ahamiyat kasb etadi.

Xulosa qilib aytganda, maktab o‘quvchilarida bulling xulq-atvorining ijtimoiy-psixologik determinantlarini o‘rganish nafaqat nazariy, balki amaliy jihatdan ham dolzarb bo‘lib, sog‘lom avlodni shakllantirish, ta‘lim tizimida xavfsiz va qo‘llab-quvvatlovchi muhitni yaratishda muhim ilmiy asos bo‘lib xizmat qiladi.

Kirish. Bugungi globallashuv sharoitida ta‘lim tizimida nafaqat bilim berish, balki o‘quvchilarning psixologik xavfsizligini ta‘minlash ham ustuvor vazifalardan biriga aylanmoqda. Ayniqsa, maktab muhitida uchrayotgan bulling (ta‘qib, zo‘ravonlik) hodisasi so‘nggi yillarda jiddiy ijtimoiy-psixologik muammo sifatida e‘tirof etilmoqda. Xalqaro tashkilotlar, xususan UNICEF ma‘lumotlariga ko‘ra, dunyo bo‘yicha maktab yoshidagi bolalarning qariyb 30–35 foizi turli shakllarda bulling holatlariga duch keladi. Bu ko‘rsatkich ayrim hududlarda yanada yuqori bo‘lib, o‘quvchilarning ruhiy salomatligi, akademik natijalari va ijtimoiy moslashuviga salbiy ta‘sir ko‘rsatadi.

Shuningdek, World Health Organization tomonidan o‘tkazilgan tadqiqotlar bullingni o‘smirlar orasida depressiya, xavotirlik, o‘z joniga qasd qilishga moyillik kabi og‘ir psixologik oqibatlar bilan bevosita bog‘liqligini ko‘rsatadi. Tadqiqotlarga ko‘ra, bulling qurbonlari orasida psixosomatik buzilishlar va ijtimoiy izolyatsiya darajasi ancha yuqori bo‘ladi. Shu bilan birga, bullingni amalga oshiruvchi o‘quvchilarda ham agressivlik, empatiya yetishmasligi va antisotsial xulq-atvor shakllanishi kuzatiladi.

Respublikamizda ham mazkur muammo dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. O‘zbekiston ta‘lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar doirasida o‘quvchilar o‘rtasidagi ijtimoiy munosabatlar, psixologik muhit va xavfsizlik masalalariga alohida e‘tibor qaratilmoqda. Maktablarda psixologik xizmat faoliyatini takomillashtirish, o‘quvchilarning shaxslararo munosabatlarini sog‘lomlashtirish va konfliktlarni konstruktiv hal etish ko‘nikmalarini rivojlantirish dolzarb vazifa sifatida belgilanmoqda.

Ilmiy adabiyotlarda bulling xulq-atvori ko‘plab ijtimoiy va psixologik determinantlar bilan izohlanadi. Jumladan, oilaviy muhit (tarbiya uslublari, ota-onaning nazorati va emotsional qo‘llab-quvvatlashi), tengdoshlar guruhi ta‘siri, maktab iqlimi, ommaviy axborot vositalari va raqamli muhit (kiberbulling) muhim omillar sifatida qayd etiladi. Mashhur olim Dan Olweus tomonidan ishlab chiqilgan nazariyaga ko‘ra, bulling – bu kuchlar notengligi sharoitida muntazam ravishda takrorlanuvchi agressiv xatti-harakat bo‘lib, u ijtimoiy o‘rganish va muhit ta‘siri natijasida shakllanadi.

Bundan tashqari, o‘quvchilarning individual-psixologik xususiyatlari (temperament, o‘z-o‘zini baholash darajasi, empatiya darajasi), shuningdek, ijtimoiy identifikatsiya jarayonlari ham bulling xulq-atvorining shakllanishida muhim rol o‘ynaydi. Ijtimoiy psixologiya nuqtai nazaridan bullingni guruh ichidagi status kurashi, liderlik uchun raqobat va “o‘zga”ni rad etish mexanizmlari orqali ham tushuntirish mumkin.

Shu bois, maktab o‘quvchilarida bulling xulq-atvor shakllanishining ijtimoiy-psixologik determinantlarini chuqur o‘rganish, uning oldini olish va profilaktika choralarini ishlab chiqish zamonaviy psixologiya va pedagogikaning muhim ilmiy-amaliy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Mazkur tadqiqot aynan shu muammoning nazariy va amaliy jihatlarini yoritishga qaratilgan bo‘lib, o‘quvchilar o‘rtasida sog‘lom psixologik muhitni shakllantirishga xizmat qiladi.

Adabiyotlar tahlili. Maktab o‘quvchilarida bulling xulq-atvori shakllanishining ijtimoiy-psixologik determinantlarini o‘rganish masalasi ilmiy adabiyotlarda keng va ko‘p qirrali yondashuvlar asosida tadqiq etilgan. Ushbu muammo bo‘yicha xorijiy va rus olimlari tomonidan olib borilgan izlanishlar bullingni murakkab, ko‘p darajali ijtimoiy-psixologik fenomen sifatida talqin etadi. Tadqiqotlar evolyutsiyasi shuni ko‘rsatadiki, dastlab bulling individual xususiyatlar bilan bog‘liq hodisa sifatida qaralgan bo‘lsa, keyinchalik u ijtimoiy muhit, guruh dinamikasi va institutsional omillar bilan uzviy bog‘liq jarayon sifatida talqin qilina boshlagan.

Mazkur yo‘nalishda fundamental tadqiqotlar muallifi sifatida Dan Olweus alohida o‘rin tutadi. Uning ishlari bullingni tizimli ravishda o‘rganishga asos soldi va ushbu hodisani “kuchlar notengligi sharoitida muntazam takrorlanuvchi agressiv xatti-harakat” sifatida ta’rifladi. Olweusning empirik tadqiqotlari maktab muhitida bulling keng tarqalganligini hamda u o‘quvchilarning psixologik rivojlanishiga uzoq muddatli salbiy ta’sir ko‘rsatishini isbotladi. Shuningdek, u ishlab chiqqan “Olweus Bullying Prevention Program” maktab miqyosida bullingni kamaytirishga qaratilgan kompleks yondashuv sifatida e’tirof etilgan. Uning tadqiqotlarida bullingning asosiy determinantlari sifatida oilaviy tarbiya, nazorat darajasi, agressiv xulqni qo‘llab-quvvatlovchi ijtimoiy muhit va tengdoshlar guruhi ta’siri ko‘rsatiladi.

Bulling xulq-atvorini tushuntirishda ijtimoiy o‘rganish nazariyasi ham muhim ahamiyatga ega bo‘lib, bu yo‘nalishda Albert Bandura ishlari alohida ahamiyat kasb etadi. Bandura nazariyasiga ko‘ra, bolalar agressiv xulq-atvorni kuzatish va taqlid qilish orqali o‘zlashtiradi. Ayniqsa, “moral disengagement” (axloqiy chekinish) mexanizmi orqali shaxs o‘z agressiv harakatlarini oqlashga moyil bo‘ladi, bu esa bullingni davom ettirishga olib keladi. Ushbu yondashuv bullingni faqat individual muammo emas, balki ijtimoiy o‘rganish va ijtimoiy me’yorlar mahsuli sifatida tushuntiradi.

Zamonaviy tadqiqotlar bullingni ko‘p darajali (individual, guruhiy va institutsional) omillar kesishmasida o‘rganishga yo‘naltirilgan. Masalan, maktab muhitining ijtimoiy-iqlimiy xususiyatlari bullingning shakllanishiga sezilarli ta’sir ko‘rsatishi aniqlangan. Kollektiv samaradorlik (school collective efficacy) darajasi yuqori bo‘lgan maktablarda bulling holatlari sezilarli darajada kam uchrashi aniqlangan. Bu esa bullingni faqat shaxsiy xulq-atvor bilan emas, balki maktabdagi ijtimoiy nazorat, o‘qituvchi-o‘quvchi munosabatlari va umumiy ijtimoiy muhit bilan bog‘liq holda ko‘rib chiqish zarurligini ko‘rsatadi.

Shuningdek, Robert Thornberg va uning hamkorlari tomonidan olib borilgan tadqiqotlar bullingning ijtimoiy-kognitiv determinantlarini chuqur tahlil qiladi. Ularning ishlari shuni ko‘rsatadiki, bulling xulq-atvori individual darajadagi axloqiy qarorlar, empatiya darajasi va o‘zini nazorat qilish bilan bir qatorda, sinf ichidagi umumiy ijtimoiy normalar va “kollektiv axloqiy muhit” bilan ham bog‘liq. Ayniqsa, moral disengagement darajasi yuqori bo‘lgan guruhlarda bulling ko‘proq kuzatiladi, bu esa guruh ichidagi qadriyatlar va me’yorlarning ahamiyatini tasdiqlaydi.

Rus psixologiya maktabida ham bulling muammosi shaxslararo munosabatlar va ijtimoiy muhit kontekstida o‘rganiladi. Masalan, Igor Kon va Anna Rean tadqiqotlarida o‘smirlik davrida agressiv xulq-atvor shakllanishi ijtimoiylashuv jarayoni, oilaviy tarbiya va ijtimoiy nazorat mexanizmlari bilan bog‘liq holda izohlanadi. Ularning fikricha, bulling o‘smirlarning o‘zini tasdiqlashga bo‘lgan ehtiyoji, ijtimoiy status uchun kurash va guruh ichidagi rollar taqsimoti bilan chambarchas bog‘liq.

Bundan tashqari, zamonaviy ilmiy izlanishlar bullingning uzoq muddatli oqibatlariga ham alohida e'tibor qaratadi. Tadqiqotlar natijalariga ko'ra, maktab davrida bulling bilan shug'ullangan shaxslar kattalik davrida ham antisotsial xulq-atvoriga moyil bo'lishi mumkin. Bu esa bullingni nafaqat pedagogik, balki kriminologik va ijtimoiy muammo sifatida ham ko'rib chiqish zarurligini ko'rsatadi.

Ilmiy adabiyotlarning tahlili shuni ko'rsatadiki, bulling xulq-atvori bir vaqtning o'zida bir nechta determinantlar - individual-psixologik xususiyatlar, oilaviy muhit, tengdoshlar guruhi, maktab iqlimi va kengroq ijtimoiy-madaniy omillar ta'sirida shakllanadi. So'nggi yillarda tadqiqotlar sonining keskin ortib borayotgani ham ushbu muammoning dolzarbligini tasdiqlaydi, ya'ni bulling bo'yicha ilmiy ishlar soni so'nggi o'n yilliklarda sezilarli darajada oshgan.

Xulosa qilib aytganda, xorijiy va rus olimlarining tadqiqotlari bullingni kompleks, tizimli va ko'p omilli hodisa sifatida talqin qiladi. Ushbu yondashuv maktab o'quvchilarida bulling xulq-atvorining ijtimoiy-psixologik determinantlarini chuqur o'rganish va samarali profilaktika strategiyalarini ishlab chiqishda muhim nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Muhokama. Maktab o'quvchilarida bulling xulq-atvorining shakllanishi murakkab va ko'p omilli ijtimoiy-psixologik jarayon bo'lib, uni birgina sabab yoki omil bilan izohlash mumkin emas. Ilmiy adabiyotlar va empirik tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, bulling fenomeni individual xususiyatlar, oilaviy muhit, tengdoshlar guruhi, maktab iqlimi hamda kengroq ijtimoiy-madaniy kontekst o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Shu nuqtai nazardan, ushbu muammoni tizimli va integrativ yondashuv asosida tahlil qilish muhim ahamiyat kasb etadi.

Avvalo, individual-psixologik omillar bulling xulq-atvorining shakllanishida muhim determinantlardan biri hisoblanadi. Past empatiya darajasi, yuqori agressivlik, impulsivlik, o'z-o'zini nazorat qilishning sustligi kabi xususiyatlar bullingga moyillikni kuchaytiradi. Bu jihat Albert Bandura tomonidan ilgari surilgan ijtimoiy o'rganish nazariyasi bilan hamohang bo'lib, unga ko'ra, bolalar kuzatish va taqlid qilish orqali xulq-atvorni o'zlashtiradi. Agar o'quvchi o'z atrofida agressiv xatti-harakatlar mukofotlanayotganini yoki e'tiborsiz qolayotganini ko'rsa, u ushbu xulqni me'yor sifatida qabul qilishi mumkin. Shu bilan birga, moral disengagement (axloqiy chekinish) mexanizmi orqali o'quvchilar o'z salbiy harakatlarini oqlashga urinadi, bu esa bullingning davomiyligini ta'minlaydi.

Biroq bullingni faqat individual xususiyatlar bilan cheklab qo'yish ilmiy jihatdan yetarli emas. Oilaviy muhit ham bu jarayonda hal qiluvchi rol o'ynaydi. Avtoritar yoki befarq tarbiya uslublari, ota-onaning emotsional sovuqligi yoki aksincha, haddan tashqari nazorati bolalarda agressiv yoki kompensator xulq shakllanishiga olib kelishi mumkin. Tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, oilada zo'ravonlikka guvoh bo'lgan yoki e'tibordan chetda qolgan bolalar maktab muhitida bulling orqali o'zini namoyon qilishga intiladi. Bu esa bullingni ijtimoiy o'rganilgan xulq sifatida talqin qilishga asos beradi.

Shu bilan birga, tengdoshlar guruhi bulling xulq-atvorining shakllanishida eng ta'sirchan omillardan biri hisoblanadi. Maktab yoshidagi bolalar uchun ijtimoiy maqom va guruh ichidagi o'rin juda muhim bo'lib, ayrim o'quvchilar bulling orqali o'z ustunligini namoyish etishga harakat qiladi. Dan Olweus tadqiqotlarida qayd etilganidek, bulling ko'pincha kuchlar notengligi mavjud bo'lgan vaziyatlarda yuzaga keladi va u guruh ichidagi ierarxiyani mustahkamlash vositasiga aylanadi. Bunday sharoitda “kuzatuvchilar” (bystanders)ning roli ham alohida ahamiyatga ega: ular bullingni qo'llab-quvvatlashi, e'tiborsiz qoldirishi yoki unga qarshi chiqishi orqali vaziyat rivojiga bevosita ta'sir ko'rsatadi.

Maktab iqlimi va pedagogik muhit ham bullingning shakllanishida muhim determinant sifatida namoyon bo'ladi. Ijroiy psixologik muhit, o'qituvchi va o'quvchilar o'rtasidagi ishonchli munosabatlar, adolatli tartib-intizom tizimi mavjud bo'lgan maktablarda bulling darajasi sezilarli darajada past bo'ladi. Aksincha, nazorat sust bo'lgan, kommunikatsiya zaif tashkil etilgan va konfliktlar konstruktiv hal etilmaydigan muhit bulling uchun qulay sharoit yaratadi. Shu sababli maktab darajasidagi profilaktika choralarini ishlab chiqishda faqat individual o'quvchilar bilan ishlash emas, balki butun ta'lim muhitini sog'lomlashtirish muhimdir.

Zamonaviy davrda bullingning yangi shakli - kiberbulling ham alohida e'tibor talab etadi. Raqamli texnologiyalar rivoji natijasida bulling maktab hududidan tashqariga chiqib, virtual makonga ko'chmoqda. Bu esa uning ta'sir doirasini kengaytirib, o'quvchilarning psixologik holatiga yanada kuchli salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Kiberbulling anonimlik, nazoratning murakkabligi va axborotning tez tarqalishi bilan ajralib turadi, bu esa uni oldini olishni yanada qiyinlashtiradi.

Muhokama natijalari shuni ko'rsatadiki, bulling xulq-atvori ko'p darajali determinantlar ta'sirida shakllanadi va uni samarali oldini olish uchun kompleks yondashuv zarur. Bu yondashuv individual psixologik xususiyatlarni rivojlantirish (empatiya, o'zini nazorat qilish), oilaviy tarbiyani takomillashtirish, tengdoshlar o'rtasida ijobiy ijtimoiy me'yorlarni shakllantirish hamda maktab muhitini sog'lomlashtirish choralari o'z ichiga olishi lozim. Shu bilan birga, pedagoglar va ota-onalarning psixologik savodxonligini oshirish, o'quvchilarda konfliktlarni konstruktiv hal etish ko'nikmalarini rivojlantirish ham muhim ahamiyat kasb etadi.

Umuman olganda, bulling muammosi nafaqat pedagogik yoki psixologik, balki keng ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan masala bo'lib, uning oldini olish jamiyatning barcha institutlari hamkorligini talab etadi. Faqatgina tizimli, ilmiy asoslangan va uzluksiz profilaktik chora-tadbirlar orqali maktab o'quvchilari o'rtasida sog'lom, xavfsiz va qo'llab-quvvatlovchi ijtimoiy muhitni shakllantirish mumkin.

Xulosa. Maktab o'quvchilarida bulling xulq-atvorining shakllanishi murakkab, ko'p darajali va o'zaro bog'liq ijtimoiy-psixologik determinantlar tizimi bilan izohlanadi. Ushbu tadqiqot mavzusini tahlil qilish shuni ko'rsatdiki, bulling hodisasi faqatgina individual xususiyatlar natijasi emas, balki shaxs, oila, tengdoshlar muhiti va maktab tizimi o'rtasidagi murakkab o'zaro ta'sir mahsulidir. Shu bois, bullingni tushunish va uni oldini olish uchun kompleks, tizimli yondashuv zarur hisoblanadi.

Tahlillar asosida aniqlanishicha, o'quvchilarning shaxsiy psixologik xususiyatlari - agressivlik darajasi, empatiyaning rivojlanmaganligi, o'z-o'zini nazorat qilishning sustligi va past o'zini baholash kabi omillar bulling xulq-atvorining shakllanishiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Shu bilan birga, oilaviy muhitdagi salbiy omillar, jumladan, befarqlik, zo'ravonlikka moyil tarbiya uslublari yoki emotsional qo'llab-quvvatlashning yetishmasligi bolalarda agressiv yoki kompensator xulqning rivojlanishiga zamin yaratadi. Bu esa bullingni ijtimoiy o'rganish jarayoni bilan chambarchas bog'liqligini tasdiqlaydi.

Bundan tashqari, tengdoshlar guruhi va maktab iqlimi bullingning shakllanishida alohida o'rin tutadi. O'quvchilar o'rtasida ijtimoiy maqom uchun kurash, guruh ichidagi ierarxiya va ijtimoiy bosim bullingni kuchaytiruvchi omillar sifatida namoyon bo'ladi. Agar maktab muhitida ijobiy ijtimoiy me'yorlar, o'zaro hurmat va qo'llab-quvvatlash madaniyati yetarli darajada shakllanmagan bo'lsa, bulling holatlarining ko'payishi ehtimoli ortadi. Shu jihatdan, maktab iqlimini sog'lomlashtirish, o'qituvchi va o'quvchi o'rtasida ishonchli munosabatlarni rivojlantirish muhim profilaktik choralar sirasiga kiradi.

Zamonaviy sharoitda bullingning yangi ko'rinishi - kiberbulling ham dolzarb muammo sifatida namoyon bo'lmoqda. Raqamli texnologiyalar orqali amalga oshiriladigan psixologik bosim va ta'qib o'quvchilarning ruhiy holatiga yanada chuqur salbiy ta'sir ko'rsatadi. Bu esa bulling muammosini faqat maktab doirasida emas, balki keng ijtimoiy va axborot makonida ham ko'rib chiqish zarurligini anglatadi.

Yuqoridagi tahlillar asosida shunday xulosaga kelish mumkinki, bulling xulq-atvorining oldini olish faqatgina alohida shaxs bilan ishlash orqali emas, balki barcha ijtimoiy institutlar - oila, maktab va jamiyatning uzviy hamkorligi orqali amalga oshirilishi lozim. Profilaktika jarayonida o'quvchilarda empatiya, bag'rikenglik, o'zaro hurmat va ijtimoiy mas'uliyat kabi sifatlarni rivojlantirish ustuvor ahamiyat kasb etadi. Shuningdek, pedagoglar va ota-onalarning psixologik bilimlarini oshirish, bullingni erta aniqlash va unga tezkor aralashuv mexanizmlarini ishlab chiqish zarur.

Umuman olganda, maktab o'quvchilarida bulling xulq-atvorining ijtimoiy-psixologik determinantlarini chuqur o'rganish va ilmiy asoslangan profilaktik strategiyalarni joriy etish orqali sog'lom psixologik muhitni shakllantirish mumkin. Bu esa nafaqat o'quvchilarning individual

rivojlanishiga, balki jamiyatning ijtimoiy barqarorligi va ma’naviy yuksalishiga ham ijobiy ta’sir ko‘rsatadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Olweus D. Bullying at school: What we know and what we can do. – Oxford: Blackwell Publishing, 1993. – 140 p.
2. Dan Olweus Bullying at school: An overview // Journal of Adolescent Health. – 1994. – Vol. 16. – P. 117–127.
3. Albert Bandura Social learning theory. – Englewood Cliffs: Prentice Hall, 1977. – 247 p.
4. Albert Bandura Aggression: A social learning analysis. – New York: Prentice Hall, 1973. – 390 p.
5. Robert Thornberg School bullying and moral disengagement // Journal of School Psychology. – 2015. – Vol. 53. – P. 99–112.

MUNDARIJA:

T/R	Mualliflar	Maqola sarlavhasi	Bet
1	<i>G'AYBULLAYEV ALISHER ASADOVICH</i>	MAKTAB UQUVCHILARIDA BULLING XULQ ATVOR SHAKLLANISHINING IJTIMOY PSIXOLOGIK DETERMINANTLARI	6
2	<i>YOQUBJONOVA SEVARA BAHODIR QIZI</i>	PRESERVING THE AUTHOR'S INDIVIDUAL STYLE IN UZBEK TRANSLATION (BASED ON LEE KUAN YEW'S FROM THIRD WORLD TO FIRST)	12
3	<i>IBODULLOYEV NURALI SHERALIYEVICH</i>	PEDAGOGIK TEXNOLOGIYALARNING TAʼLIM JARAYONIDA SAMARDORLIGI VA METODOLOGIK ASOSLARI	23
4	<i>AXMEDOVA ZARRINA JAMILOVNA, NARZULLOYEVA JASMINA JO'RABEK QIZI</i>	IJTIMOY TARMOQLARNING OʻSPIRINLAR PSIXIKASIGA TAʼSIRI VA UNING PSIXOLOGIK JIHATLARI	26
5	<i>QAZOQOV MUXRIDIN HOSHIM O'G'LI</i>	?????????? ???????-????????????? ????????????? ? ??????????? ?????????? ??	31
6	<i>SAIDOVA RAYHONA AMON QIZI</i>	BOʻLAJAK PEDAGOGLARDA KASBIY FAOLIYAT SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING PSIXOLOGIK JIHATLARI	34
7	<i>NISHONOVA ZUXRA VOXIDJON QIZI</i>	THE DEVELOPMENT OF THE PHONICS APPROACH AND ITS ROLE IN MODERN EDUCATIONAL PARADIGMS	37
8	<i>SADULLAYEVA SEVARA G'AYRADJONOVNA</i>	TALABALARDA UYQUSIZLIK VA UNING SALOMATLIKKA TAʼSIRI	41
9	<i>SAFAROVA ZULFIZAR BOBONAZAR QIZI</i>	BAHOLASH AMALIYOTIDA UCHRAYDIGAN MUAMMOLAR VA ULARNI BARTARAF ETISH YOʻLLARI	45
10	<i>MAMATOV ALIMARDON SOTVOLDI O'G'LI, SHOMUROTOV ZOVID ZOKIROVICH</i>	PROFESSIONAL DEFORMATION AND ITS CAUSES	49

Jurnal O‘zbekiston Respublikasi Buxoro viloyat Axborot va Ommaviy kommunikatsiyalar boshqarmasi tomonidan 2025-yil 26-dekabrda №1273056 sonli guvohnoma bilan ro‘yxatga olingan.

Tahririyat manzili: 200117, O‘zbekiston Respublikasi,
Buxoro shahri Alpomish ko‘chasi, 9-uy
Elektron manzil: aspec.uz
Telegram raqami: -998 (91) 245-46-66

“ACADEMIC SPECTRUM” ilmiy-metodik jurnal.
Buxoro, 2026. № 4-Son.